

Лідія Струс

Національний університет «Львівська політехніка», Україна

ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИ

Lidiia Strus

Lviv Polytechnic National University, Ukraine

GENDER IDENTITY OF A PERSON

The problem of the role of the person in the world, his/her inner experience and understanding of the world in itself are classic questions of philosophical and legal thought. Identity as a legal category today needs to be rethought in the light of globalized reality. Globalization crises, national dichotomies lead to an increased emphasis on the autonomy of a person's personal space and the diversity (multifacetedness) of his/her social life. Gender identity is particularly sensitive because the classical social approach has discriminatory features. It has been proved that the right to gender identity is a norm enshrined in the right of a person to determine for himself or herself what gender he or she is referring to (male, female or genderless), if necessary to undertake legal and medical actions to balance his or her identity.

Keywords: identity, gender identity, gender, right to gender identity.

Проблемою ролі людини у світі, її внутрішні переживання та розуміння світу у собі є класичними питаннями філософсько-правової думки. Чому це питання було і залишається актуальним протягом всього розвитку людства? Відповідь знаходимо у представника американської соціології С. Хантінгтона, який вказує, що : «Ідентичність важлива тому, що вона визначає поведінку людини»¹. Тому саме поведінка впливає на правову реальність, що відбувається навколо неї.

Одними із перших зміст індивідуального людини у соціальному житті аналізували античні мислителі. Серед них Гегель виокремлює процес індивідуалізації через три ступеневу конструкцію. На першому етапі дух виступає через природню одиничну сутність, тому індивідуалізація встановлена тут виключно внутрішніми суб'єктивними окремої людини. У зв'язку з цим рівень індивідуальності є нікчемним, оскільки в людині панує не індивідуальний дух, а тілесність. На другому етапі дух долає свою одиничність та переходить через соціальні відносини, через які наповнює індивідуальність соціальним змістом. До таких чинників може належити як сім'я, так і держава чи суспільство, які створюють об'єктивну перманенту індивідуального буття. Третій етап – це звільнення від усього оточуючого, і повернення до первинного, тому кінцевим результатом руху духу є вільна індивідуальність².

Давньоруський теолог Фома Аквінського розуміє індивідуальність через поєднання душі та тіла, яка є недихальною основою людини. Тіло має вагомє значення для душі, тому що тільки через тілесність душа створюється в людині. Душа відповідає за індивідуальність особи, тобто її унікальність. Отож, індивідуальність особистості «есть самое благородное во всей разумной природе»³.

Вперше комплексно сформував вчення про ідентичність Е. Еріксон. Він не тільки описав це поняття, але й надав йому термінологічну визначеність. По-перше, ідентичність визначається як суб'єктивне відчуття тотожності і цілісності своєї особистості, що виникає спонтанно, несподівано, як впізнавання своєї сутності. По-друге, ідентичність розуміється як результат переживання і усвідомлення своєї приналежності до певної соціальної групи за допомогою протиставлення існування інших груп⁴.

¹ Хантінгтон, С. (2004). *Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности*. Москва: АСТ МОСКВА, 50.

² Гегель, Г.В.Ф. (1978). *Политические произведения* Москва: Наука, 274-275.

³ Спиркин, А. Г. (2004). *Философия* Москва: Гардарика, 94.

⁴ Эрикссон, Э. (1993). *Детство и общество*. Обнинск: ЛУЧ, 340.

Звернемося до онтологічного аспекту аналізу ідентичності. В цьому плані ідентичність забезпечує людині переживання впевненості. Р. Лейнг вказує, що ідентичність означає «володіння почуттям своєї присутності в світі в якості реальної, живої, цільної і, в тимчасовому сенсі, безперервної особистості»¹. Це почуття невід'ємною самості і особистої totoжності забезпечує онтологічну безпеку особистості.

Поряд з цим соціальні чинники становлять невідокремлені складові ідентичності особи. Отождження себе з якими-небудь ідеями, цінностями, соціальними групами є, на думку Е.Фромма, однією з провідних людських потреб, що складають саму сутність людського буття, вкорінені в самій природі людини і є джерелом його інтенсивних устремлень².

Тому нероздільними є три основні змісти поняття «ідентичності», які на онові попередніх досліджень виводить Л.Б. Шнейдер: цілісність особистості як її інтегративну властивість; ступінь відповідності людини групі, підлозі, етносу, роду або іншим категоріям; самість, справжність індивіда³.

Отож, під ідентичністю в цьому науковому дослідженні будемо розуміти поступальний процес формування стійкого розуміння у особистості своєї причетності до певного виду соціальної спільноти, що здійснює вплив на внутрішній імператив цієї особистості та впливає на поведінку, вибір соціальних норм, суб'єктивних установок та зовнішні прояви власної самості.

Компліментарність методології, що почала використовуватися у кінці ХХ століття, зумовила перенесення в юридичну науку цілої низки термінів та положень, що запозичені з інших гуманітарних наук. Розвиток прав людини дав значний простір для осмислення ролі індивідуального у правовій реальності. Демократизація державних процесів спричинила демократизацію правових явищ. Людини, її права, законні інтереси, внутрішній світ, що виводиться з індивідуальності також стають предметом охорони та захисту держави. Ідентичність є відкритою системою, тому процес зміни соціальної реальності породжує світоглядних установок людини, а разом відбувається паралельний процес доповнення і взаємодії внутрішньої самості і зовнішніх соціальних установок. Такий процес збагачує як людину так і навколишній світ.

Зокрема більшість юридичних доробок, акцентують увагу на ідентичності як на прояві індивідуальності через позиціонування його з особистим немайновим благом фізичної особи. Так один з перших в відчизній юридичній науці дав визначення цього поняття Р. Стефанчук, через розуміння «сукупності фізичних даних, психічних властивостей, характерних рис і досвіду кожної особистості, що відрізняють її від інших осіб»⁴.

А. Шалиганова визначає, що «під індивідуальністю фізичної особи як правовою категорією, необхідно розуміти благо, яке є об'єктом відповідного особистого немайнового права, закріпленого у ст.300 ЦК України, яке можна визначити як унікальне, неповторне поєднання психологічних та анатомо-фізіологічних особливостей фізичної особи, що відрізняють її від інших осіб, та які у процесі самореалізації особистості, тобто у ході її самовизначення і саморозвитку, об'єктивуються у певні зовнішні прояви»⁵.

Однак зведення ідентичності до індивідуальності звужує досліджуване поняття. Вагомим є не тільки внутрішній світ особи, її особисте «я», «самість», вагомим є процес співставлення свого внутрішнього через соціальні детермінанти, які є ціннісними в конкретну епоху розвитку державно-правової ідеології конкретного суспільства та вираження себе, власної неповторної індивідуальності у цьому суспільстві.

Ідентичність як правова категорія сьогодні потребує подальшого переосмислення у світлі глобалізованої реальності. Глобалізаційні кризи, національні дихотомії спричиняють посилення акценту на автономності особистого простору людини та багатоманітності (мультиролевої) його соціального буття.

Соціальне впливає на індивідуальне, а індивідуальне на соціальне, тому підлягає зміні. Вказане породжено підходом, що розвивається у ідеях Ю. Габермаса, котрий розглядає

¹ Лейнг, Р. (2002). *Я и другие*. Москва: Эксмо-Пресс, 34.

² Фромм, Э. (1993). *Психоанализ и этика*. Москва: Республика, 415.

³ Шнейдер, Л.Б. (2000). *Профессиональная идентичность*. Москва: Принт, 5.

⁴ Стефанчук, Р. О. (2008). *Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту)*. Київ: КНТ, 442-443.

⁵ Шалиганова, А. С. (2011). Індивідуальність як філософсько-правова категорія. *Форум права*, 2, 978.

індивідуальність як складний соціальнопсихологічний особистісний конструкт, то його структура складається із соціальної та особистісної складової і має два виміри – вертикальний і горизонтальний. Якщо соціальна ідентичність дозволяє індивіду виконувати в суспільстві певні соціальні ролі (горизонтальний вимір), то особистісна (вертикальний вимір) відповідає за автентичність особи. Результуюча ідентичність є результатом взаємодії між її соціальною та особистісною складовими, вербальних механізмів комунікації та бажання індивіда відповідати соціальним нормам¹.

Тому, якщо брати такий науковий конструкт за основу, приходимо до висновку, що вектор розвитку трансформаційного суспільства вказує на онтологічну зміну окремого індивідуума. Проблема становлення ідентифікації особистості в планетарному масштабі і співвідношення її з уже наявними конструктами ідентичності та ідентифікаційних практик, є на даний момент однією з ключових проблем для розуміння трансформаційних процесів у всіх сферах життєдіяльності людини. Вона породжує кризу соціальної ідентичності, що виникає у «наслідок соціокультурної дезінтеграції суспільства представляє собою зростання несумісності, амбівалентності процесів соціалізації, інкультурації та індивідуалізації у формуванні людини»².

Ідентичність має багато складових, в залежності від того які сферу суспільного та індивідуального буде взято за основу – професійну, політичну, ментальну, національну, культурну, інтелектуальну тощо. Глобальні процеси породжують зміни у всіх сферах, одною з найбільш відчутніших трансформація соціальних ролей в контексті статі. Тому питання гендерної ідентичності саме в останні десятиліття стала актуальним питанням юридичної науки.

Первинно для аналізу поняття гендерна ідентичність походить від поняття «гендер» (англ. gender від лат. gens – рід). Воно тісно пов'язане з поняттям статі (маскулінності і фемінності), проте не ототожнюється з ним, тому що вживається у значенні «соціальна стать», під якою розуміють соціально детерміновані ідентичності, ролі та сфери діяльності чоловіків і жінок, що залежать не від біологічної статі, а від соціальної організації суспільства.

Гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та стосунків жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі³. Гендерна ідентичність функціонує як певний соціальний конструкт, що являє собою внутрішню, цілісну, психологічну структуру складного динамічного характеру, та полягає у усвідомленні та сприйнятті себе як представника певної статі, при цьому формується шляхом зовнішньої соціалізації шляхом зіставлення себе з відповідною статтю. Англійський соціолог Е. Гідденс, пояснює, що не біологічна стать, а соціокультурні норми визначають в кінцевому рахунку психологічні якості, моделі поведінки, види діяльності, професії жінок і чоловіків. Панівний в суспільній свідомості образ маскулінності і фемінності виявляється всього лише характеристикою чоловіків або жінок в поточній культурі⁴.

Чітке розуміння структурної складової гендерної ідентичності репрезентовано у дослідженнях І. Клециної⁵. Вони виділили у структурі гендерної ідентичності виділити такі компоненти. Перший – змістовний (когнітивний) компонент, до якого входить усвідомлення приналежності до певної статі, своїх гендерних характеристик та самоопис за допомогою категорій маскулінності/фемінності. Саме тут відбувається усвідомлення своєї типовості (чи відмінності) від інших представників біологічної статі. Другий – афективний (оцінковий) компонент передбачає самооцінку рис особистості та властивостей рольової поведінки шляхом співвіднесення їх із еталонними гендерними моделями, прийняття або відторгнення власної гендерності. Третій – поведінковий (конативний) компонент гендерної ідентичності розглядається як сукупність особистісних якостей

¹ Волкова, Т. П. (2006). Проблема мультикультуралізму в філософії. *Вестник МГТУ*, 1 (9), 22.

² Аксьонова, В. І. (2013). Криза соціокультурної ідентичності особистості як наслідок соціокультурної дезінтеграції суспільства: соціально-філософський аналіз. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 55, 183.

³ Шевченко, З. В. (2016). *Словник гендерних термінів*. Черкаси: Чабаненко Ю., 45.

⁴ Гідденс, Э. (2004). *Трансформація інтимності. Сексуальність, любовь і еротизм в сучасних суспільствах*. СПб: Питер, 208.

⁵ Клецина, И.С. (2004). *Психология гендерных отношений: теория и практика*. СПб: Алетея, 363.

суб'єкту, що оцінюються з точки зору маскулінності/фемінінності та конкретні дії, які можуть бути викликані уявленнями про свою та протилежну стать, гендерна поведінка в соціумі.

Більшість дослідників сходяться у тому, що гендерна ідентичність полягає в усвідомленні особою себе як представника певної статі. Відмінності у дефініціях полягають у акцентах вираження вказаного ототожнення – через поведінку чи інші зовнішні атрибути. Так, Т. Бендас, Р. Столлер вважають, що гендерна ідентичність – це широка Я-концепція особистості, а саме ототожнення себе з певною статтю, ставлення до себе як представника певної статі та демонстрування засвоєних правил і норм, які є характерними для цієї статі, у своєї поведінці¹; І.К. Каширська² в загальному визначає, що гендерна ідентичність – це складова соціальної ідентичності, що передбачає усвідомлення людиною її належності до чоловічої чи жіночої статі, або соціальної групи з урахуванням усієї сукупності властивостей особистості (особливості поведінки, соціальні ролі, зовнішній вигляд, мова тощо), при цьому найбільш важливе значення має те, як сама людина себе категоризує.

В деяких дослідженнях знаходимо акцент на розбіжностях між статтю та гендером, так у звіті за результатами дослідження «Ситуація трансгендерів в Україні», проведеному у 2010 р. громадською організацією «Інсайт», надається наступне визначення гендерної ідентичності: «Гендерна ідентичність – глибоке усвідомлення тією чи іншою особою внутрішніх та індивідуальних особливостей гендерної приналежності, що може як збігатися, так і не збігатися зі статтю за народженням, включаючи індивідуальне відчуття свого тіла та інші прояви гендера (тобто «гендерне самовираження»), такі, як одяг, мова й манера поведінки»³.

Соціальна психологія, орієнтована на класичну парадигму, трактує гендер як зведеної биосоціальної характеристики, в якій анатомо-фізіологічні відмінності між людьми набувають якості соціальних відносин. Гендер виступає тут у вигляді «культурної маски» біологічної статі, його соціальної «надбудовою». В рамках традиційного підходу вельми популярна рольова концепція гендера, яка зводить його до сукупності поведінкових моделей, очікуваних від чоловіків і жінок в конкретному соціокультурному просторі. Її основна ідея полягає в тому, що в силу біологічних причин жінки мають переважно експресивні особистісні характеристики, тоді як чоловіки – інструментальні.

Процесуальність гендерної ідентифікації багато дослідників розглядають через соціалізацію індивіда в суспільстві. Е. Маккобі, даючи визначення цієї дефініції, пише, що «соціалізація традиційно розглядалася як сукупність процесів, за допомогою яких кожне покоління дорослих передає підростаючому поколінню дітей запас знань, вірувань і навичок, що становить культуру тієї чи іншої соціальної групи. Процеси соціалізації, що відбуваються в дитинстві, розглядалися в значній мірі як попередні – як підготовка дітей до тих ролей, які вони, ставши дорослими, змушені будуть грати. З цієї точки зору, коли соціалізація проходить успішно, необхідні елементи культури інкорпорируються в особистість індивіда»⁴. Автор зазначає, що до гендерної диференціації ці ідеї застосовувалися наступним чином: оскільки суспільства наказують різні соціальні ролі для дорослих жінок і чоловіків, то хлопчикам і дівчаткам потрібна різна підготовча соціалізація. У традиційних суспільствах дівчинки навчаються навичкам домашньої праці і турботі про дітей, тоді як хлопчиків вчать виконувати важку сільськогосподарську роботу.

Саме сучасне суспільство ставить особливий акцент на внутрішніх детермінантах, що провокують вибір соціобуття людини, її поведінку та взаємовідносини із зовнішнім світом. Особливо чутливими є питання гендерної ідентичності, оскільки класичний соціальний підхід має дискримінаційні особливості. Нині усталені моральні та традиційні норми не можуть нав'язувати особі примусового вибору групи з якою вона схильна себе ідентифікувати. Першочергово вказане стосується неповнолітніх. Глобалізаційні процеси сучасності трансформували соціальну, а згодом правову реальність. Право на вибір гендерної ідентичності нині належить самій особі, а не суспільстві.

¹ Бендас, Т.В. (2008). *Гендерная психология*. СПб: Питер, 431.

² Каширская, И.К. (2003) Социально-психологический анализ основных источников информации и процесса гендерной социализации *Вопросы психологии*, 6, 56-63.

³ Ситуация трансгендеров в Украине: отчет по исследованию (2010). Киев, *Щорічні звіти Регіонального інформаційного і правозахисного Центру для геїв та лесбійок «Наш світ» про дотримання прав ЛГБТ в Україні* <http://insight-ukraine.org.ua/media/TRP_report.pdf>. (2019, вересень, 10).

⁴ Maccoby, E. (1998). *The Two Sexes: growin up apart, coming together*. Cambridge: Harvard Univ. Press, 118-152.

Тому, у висновку визначимося з поняттям. Право на гендерну ідентичність – це закріплена нормами права можливість особи самостійно визначатися з тим до якої статі себе відносити (чоловічої, жіночої чи особи без статі), в разі потреби здійснювати дії юридичного та медичного характеру для рівноваження своєї самоідентичності.

References:

1. Hantington, S. (2004). *Kto my?: Vyzovy amerikanskoj nacional'noj identichnosti* [Who are we?: Challenges of American National Identity]. Moscow: Ast Moscow [in Russian].
2. Gegel, G. V. F. (1978). *Politicheskie proizvedenija* [Political Works] Moscow: Science [in Russian].
3. Spirkin, A.G. (2004). *Filosofija* [Philosophy]. Moscow: Gardariki. [in Russian].
4. Jerikson, Je. (1993). *Detstvo i obshhestvo* [Childhood and society]. Obninsk: LUCH. [in Russian].
5. Ljejnng, R. (2002). *Ja i drugie* [Me and others]. Moscow: Eksmo Press. [in Russian].
6. Fromm, Je. (1993). *Psihoanaliz i jetika* [Psychoanalysis and ethics]. Moscow: Republic. [in Russian].
7. Shnejder, L.B. (2000). Professionalnaja identichnost [Professional identity]. Moscow: Print. [in Russian].
8. Stefanchuk, R. O. (2008). *Osobyti nemajnovi prava fizychnyh osib (ponyattya, zmist, systema, osoblyvosti zdijsnennya ta zahystu)* [Personal non-property rights of individuals (concept, content, system, features of implementation and protection)]. Kyiv: CST. [in Ukrainian].
9. Shalyganova, A. S. (2011). Indyvidualnist yak filosofsko-pravova kategoriya [Individuality as a philosophical and legal category]. *Forum prava* [Forum of law], 2, 972-980. [in Ukrainian].
10. Volkova, T. P. (2006). Problema multikulturalizma v filosofii [The problem of multiculturalism in philosophy]. *Vestnik MGTU* [Bulletin of the MSTU], 1 (9), 21-26. [in Russian].
11. Aksonova, V. I. (2013). Kryza sociokulturnoyi identychnosti osobystosti yak naslidok sociokulturnoyi dezintegraciyi suspilstva: socialno-filosofskij analiz Gumanitarnyj visnyk Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi [The crisis of socio-cultural identity of the individual as a result of socio-cultural disintegration of society: a socio-philosophical analysis]. *Gumanitarnyj visnyk Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi* [Humanities Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy], 55, 179-193. [in Ukrainian].
12. Shevchenko, Z. V. (2016). *Slovyk gendernyh terminiv* [Glossary of Gender Terms]. Cherkasy: Chabanenko Yu. [in Ukrainian].
13. Giddens, Je. (2004). *Transformacija intimnosti. Seksualnost, ljubov i jerotizm v sovremennyh obshhestvah* [The transformation of intimacy. Sexuality, love and eroticism in modern societies]. St. Petersburg: Peter. [in Russian].
14. Klecina, I.S. (2004). *Psihologija gendernyh otnoshenij: teorija i praktika. Psihologija gendernyh otnoshenij: teorija i praktika* [Psychology of Gender Relations: Theory and Practice]. St. Petersburg: Aletya. [in Russian].
15. Bendas, T.V. (2008). *Gendernaja psihologija* [Gender psychology]. St. Petersburg: Peter. [in Russian].
16. Kashirskaja, I.K. (2003). Socialno-psihologicheskij analiz osnovnyh istochnikov informacii i processa gendernoj socializacii [Socio-psychological analysis of the main sources of information and the process of gender socialization]. *Voprosy psihologii* [Psychology issues], 6, 56-63. [in Russian].
17. Situacija transgenderov v Ukraine: otchet po issledovaniju (2010). Kyiv, *Shchorichni zvity Rehionalnoho informatsynoho i pravozakhysnoho Tsentru dlya heyiv ta lesbiyok Nash svit pro dotrymannya prav LHBT v Ukrayini* [Public relations of the Regional Information and Legal Center for gays and lesbians Our Light about additional rights of LGBT people in Ukraine] <http://insight-ukraine.org.ua/media/TRP_report.pdf>. (2019, September, 10). [in Russian].
18. Maccoby, E. (1998). *The Two Sexes: growin up apart, coming together*. Cambridge: Harvard Univ. Press, 118-152. [in English].